

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ

НИШКА ДЕКЛАРАЦИЈА ВЛАДЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
(Мастер рад)

Ментор :
доц.др. Александар Ђорђевић

Кандидат :
спец.правник Ђорђе Ђорђевић
Број индекса М047/14-0

НИШ 2018

САДРЖАЈ

I. Увод	1
II. Нишка декларација као почетак стварања државе Јужних Словена	2
1. Идеја стварања државе Јужних Словена код Срба	2
1.1. Начертаније Илије Гарашанина	2
1.2. Идеје уједињења Јужних Словена кнеза Михаила Обреновића	4
1.3. Југословенска идеја Светозара Милетића	7
1.4. Идеја уједињења југословенских народа у Црној Гори	8
2. Идеја стварања државе Југних Словена код Хрвата	9
2.1 Илирски покрет Људевита Гаја	10
2.2. Идеја Ј.Ј. Штросмајера и Ф.Рачког о стварању државе Јужних Словена	12
3. Идеја стварања Државе Јужних Словена код Словенаца	14
4. Идеја стварања државе Јужних Словена уочи Првог светског рата	18
4.1. Организација Народна одбрана	23
4.2. Организација Млада Босна	24
5. Почетак Првог светског рата и доношење Нишке декларације	25
6. Нишка декларација Владе Краљевине Србије	28
6.1. Нишка декларација и ратни циљеви Сила Антанте	34
6.2. Нишка декларација и Лондонски уговор	40
III. Закључак	44

I . УВОД

Недавно се навршило сто година од доношења Нишке декларације Владе Краљевине Србије. Тај правно - политички акт био је круна тежњи јужнословенских народа, пре свега Срба, за ослобођење и уједињење јужнословенских народа на Балканском полуострву у јединствену државу. Био је то плод вишевековних тежњи за ослобођење од туђинске власти, обнову националних држава неких југословенских народа, као на пример Срба и Хрвата или стварање националних држава, по први пут у својој историји, што је био случај код Словенаца.

Тежње јужнословенских народа за стварањем националних држава ишле су различитим токовима. Срби су после врхунца своје националне државе доживели да иста потпадне под турску власт и остане пар векова под влашћу отоманских господара, све до 1804. године, када је српски народ подигао устанак против отоманског завојевача и започео изградњу савремене српске државе која се развијала, и са успонима и падовима формално-правно постојала до 1. децембра 1918. године, када се „стопила“ у новоформирану Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Паралелно са борбом за ослобођење и стварањем српске државе јужно од Саве и Дунава, у брдима Црне Горе рађала се и настајала још једна српска држава – Црна Гора. Вођена слободарском традицијом Немањића, Црнојевића, Балшића, Јакшића, али пре свега, под руководством владоца-владика из династије Петровић-Његош, у брдима Црне Горе рађала се и јачала још једна српска држава, ослоњена на Србију, али и на Јадранско море, доприносећи тако да српски народ на Балканском полуострву паралелно има две државе – једну ослоњену на Саву, Дунав, Дрину и Мораву, а другу на висове Ловћена, Дурмитора и плаветнила Јадрана.

Јужнословенски народи који су живели северно од Саве и Дунава и западно од Дрине: Срби у Босни и Херцеговини, Хрвати и Словенци, после повлачења отоманске империје са тих простора и стабилизацијом и успостављањем своје границе на Сави, Дунаву и Дрини нашли су се под влашћу и управом једне друге империје – Хабсбуршке монархије, односно Аустроугарске. У тој државној творевини они су имали различита права. Срби нису осетили никакву промену, штавише њихов положај је у неку руку био и лошији од положаја у отоманској империји. Несумњиво је да је Турска настојала да силом и терором спречи ослободилачке покрете за национално ослобођење на својој територији. Аустроугарска није за њом нимало застајала. Она се користила поред терора, притисака и страхова и такозваном „меком силом“, где је привидно обезбеђивала права потчињених народа, а у ствари настојала да та права што више сузи, ограничи па и укине.

Хрвати су у оквиру Аустроугарске уживали одређена политичка права и одређени степен самоуправе. У ствари, они су били део угарског дела царства, односно угарске краљевине

као поданици „Круне светог Иштвана“ поседовали су одређена политичка права, у виду територијалне аутономије из које су биле искључене Далмација и Истра, које су административно биле део аустријске царевине, односно аустријског дела Двојне монархије. Хрвати су са малим варијацијама имали свој Сабор, бана и неку врсту извршне власти, али се та аутономија сматрала као пренесена надлежност из Пеште на локални ниво, односно као добра воља угарског краља да Хрватима пренесе део својих управно-административних надлежности у Хрватској. До распада Аустроугарске и уласка хрватских земаља у састав Краљевине СХС уставно – правни статус Хрватске се није мењао, уз неке мање варијације.

Словенци у Аустроугарској нису имали никаква политичка, аутономна и самоуправна права. Већи део данашње Словеније био је део аустријског дела Двојне монархије и као такав је био под директном управом и ингеренцијама бечког двора. Таква ситуација остала је до стапања словеначких земаља у Краљевину СХС.

II ИДЕЈА СТВАРАЊА ДРЖАВЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

1. ИДЕЈА СТВАРАЊА ДРЖАВЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА КОД СРБА

1.1. „Начертаније“ Илије Гарашанина. „Начертаније“ („Нацрт“) је политички манифест министра унутрашњих послова Србије Илије Гарашанина који је рађен по узору на „План за словенску политику Србије“ пољског емигранта, чешког порекла Франтишека Заха. Као изасланик бившег шефа руске дипломатије и вође пољских устаника кнеза Адама Чарториског, Зах је Србију видео као будући стуб окупљања Јужних Словена који ће покренути ослобођење југословенских народа од страних окупатора, пре свих Турске и Аустроугарске. У ту сврху, написао је горе поменути „План за словенску политику Србије“ који се може сматрати једним од најважнијих српских националних програма у XIX веку.¹ Зах је на препоруку Чарториског Србима предлагао да „ искористе турску власт како би увећали своју снагу, али да избегну руски утицај. Исто тако, треба зазирати од Аустрије. Француска има интереса да уместо Турске у Србији добије новог савезника на Балкану. И Енглеска би радо видела Србију да излази на море.“²

1. Ђоровић В. „Историја Срба“ Београд 2010 година стр.581

2. Исто, стр.582

Под утицајем идеја ових истакнутих револуционара и бораца за панславизам, млади Гарашанин написао је своје „Начертаније“, коригујући га и преправљајући у једном малом делу. Гарашанин је, као и Гах, сматрао да Србија треба да буде центар окупљања за ослобођење од турске и аустријске власти свих словенских народа на Балканском полуострву, с тим што, по Гарашаниновом мишљењу, сви народи који живе у српском окружењу треба да раде на уједињењу са Србима и Србијом, у циљу ослобођења од туђинске власти и стварања јединствене српске државе. „ С обзиром да је почело движеније међу Словенима, Србија не сме остати у дотадашњим малим границама, већ има тежити и себи приљубити све народе српске који је окружују.“³

Међутим, за разлику од Заха, Гарашанин је сматрао да се Србија ипак мора ослањати на Русију у остварењу својих националних циљева, с тим да Русија увиди савез са Србијом, који може бити на обострану корист. Такође је сматрао да са Аустријом не може бити никаквог споразума, с обзиром на експанзионистичке тежње исте да прошири своје територије на Балкан и да би „ споразум Србије са Аустријом значио да Србија сама себи набацује уже око врата“⁴ Поред тога, Гарашанин је у свом „Начертанију“ истицао да се у Бугарску не може поуздати свесловенски елемент да ће започети борбу за коначно ослобођење словенских народа, зато што су се Бугари превише пасивизирали, пасивизирали своју борбу, како на ослобођењу, тако и на духовном просветљењу. Он чак предлаже да Србија отвори школе у Бугарској, како би се Бугари „духовно уздигли и образовали за рад на ослобођењу од туђинске власти и истовремено подстицали и помагали ослобођење бугарске, од утицаја грчке цркве. Акцент деловања Србије на ослобођењу од туђинске власти, Гарашанин је усмеравао на деловање према српском народу који живи на територији отоманске империје, пре свега, на Стару Србију и северну Албанију, као и на Црну Гору, која de facto, није више била под влашћу Османлија, али и на Босну и Херцеговину коју треба присајединити Србији. Залагао се и за „братски однос“ православаца и римокатолика, као једини пут за остваривање овог циља. Сматрао је, да из Б и Х треба деловати и ка Далмацији и ка Боки Которској. По његовом схватању, деловање на територијама где живе Срби, а којим управља Аустрија, треба бити обазривије, јер Србија нема снаге да истовремено створи себи отворене непријатеље у две империје –

³ Ћоровић В. „Историја Срба“ Београд 2010 година стр.582, 583

⁴ Исто, стр.582

отоманској и аустријској. Из тог разлога, изоставио је да помене и заложи се за ближу сарадњу са Хрватима, али и са Србима у Војводини, са којима је предлагао само успостављање чвршћих веза.⁵

Гарашанин у свом „Начертанију“ ниједном није поменуо и употребио термин "јужнословенски народи", већ је искључиво говорио о уједињењу и ослобођењу Срба. Коришћење такве терминологије, по мом скромном мишљењу, није представљало империјалистичке тежње и тежње да Србија загосподари територијама где већинско становништво чине и други народи. Пре ће бити, да је Гарашанин одступио од неких принципа и ставова које је заступао Зах, из разлога што је Зах у свом програму заступао отворено антируски став, а Гарашанин као млад, али ипак надарен и талентован политичар, схватио да је Русија један од савезника на коју се Србија може ослонити у заступању својих интереса. У најблажој варијанти, Гарашанин није хтео да дословним прихватањем ставова пољских устаника оличених у Заху „забија прст у око“ најмоћнијој православној и словенској држави и нацији, и отворено, прихватањем њихових схватања од ње направи, ако не непријатеља, онда пасивног посматрача српске националне борбе за ослобођење. Сама суштина Гарашаниновог програма била је ослобођење и уједињење свих словенских народа. Прво, у оквиру турске империје, а онда и на целом Балканском полуострву, у једну државу. Стога не треба гледати форму која је коришћена у исказивању те идеје, већ њена суштина и циљ морају бити главна мета проучавања, а то је идеја о уједињењу свих југословенских народа у једну државу, под српском династијом и Србијом као покретачем и „главним мотором“ ослобођења.

1.2. Идеје уједињења јужнословенских и балканских народа кнеза Михаила Обреновића Кнез Михаило Обреновић био је један од најцењенијих, најобразованијих и најспособнијих владара Србије у целој њеној монархистичкој историји. Други по реду владар династије Обреновића, син кнеза Милоша и кнегиње Љубице, владао је Србијом у два периода. Први период његове владавине трајао је непуне три године, када је збачен у Уставобранитељској побуни 1842. године, а други период његове владавине трајао је од смрти кнеза Милоша 1860 до атентата и његовог убиства, на Кошутњаку 1868. године.

Кнез Михаило је дошао на власт у периоду великих промена и потреса у Европи. Стални ратови европских сила, преотимање територија и трули компромиси, били су у Европи свакодневна појава. Међутим, период друге владавине Михаила Обреновића био је и период уједињења и стварања неколико националних држава великих народа

⁵ Ћоровић В. „Историја Срба“ Београд 2010 година стр.582, 583

у Европи (Италије и Немачке) и период устанака малих народа против империја које су их држале у мањем или већем степену потчињености (устанак Грка на Криту, устанак Пољака против Русије, борба Срба у Херцеговини, Војводини и Црној Гори против отоманске и хабсбуршке управе и сл.)

Под утицајем тих идеја, кнез Михаило је схватио да у том свеопштем прекомпоновању Европе, Срби треба да се боре за своја права. Његове идеје биле су: национално ослобођење српског народа и његово уједињење у јединствену државу, али и уједињење свих јужнословенских, па чак и балканских народа у једну државу. Слагао се са идејама изнетим у Гарашаниновом „Начертанију“ и предузимао кораке ка реализацији те идеје.⁶

Сматрајући да ће у Европи почети ратови у којима ће и Србија морати да се бори, не само да сачува своја права и слободу, већ и да ослобађа делове српског народа под туђом управом, кнез Михаило је радио на јачању војске и на њеном осавремењивању. Паралелно са тим, започео је и дипломатску акцију на окупљању Срба, ма где год живели на Балканском полуострву, и представљајући им идеју ослобођења српског народа, јужнословенских, али и свих балканских народа од стране окупације. Херцеговачки устанак дао му је стимулацију, али и повод да на својој идеји ради брже и ангажованије. Први корак био је склапање савеза са Црном Гором, коју је сматрао српском државом на приморју. Чак је и новчано помагао владарима породице Петровић-Његош. Поред тога, водио је преговоре са бугарским народним вођама о покретању заједничког устанка против турске окупације. Посредно и непосредно, разговарао је и са представницима Срба у Аустрији, а један од лидера Срба северно од Саве и Дунава – Светозар Милетић, био је и стипендиста кнеза Михаила. Један од најватренијих заговарача стварања југословенске државе код Хрвата - бискуп Јосип Јуриј Штросмајер, био је једно време на службовању у Београду, где се сложио са кнежевим идејама о неопходности борбе свих јужнословенских и балканских народа за ослобођење и уједињење. Вођени су преговори и са Грцима и Румунима. Посебно је занимљива чињеница, да је лично кнез водио преговоре са Лајошом Кошутом, вођом мађарских револуционара из 1848. године. Међутим, у преговорима са Мађарима кнез је био опрезан, јер су Мађари показали тенденције да се боре само за своја права и интересе, а да друге мале народе, који би остали да живе на територији „круне светог Иштвана“, подјараме својој управи, обесправе и подвргну хунгаризацији. Уосталом, то је доказао и потоњи аустријско – угарски договор када је Хабзбуршка

⁶ Ђоровић В. „Историја Срба“ Београд 2010 година стр.604

монархија прекомпонована у Двојну Аустроугарску монархију⁷. У преговорима са Бугарима, али и са осталим народима на Балкану, ишло се толико далеко, да се помињало и стварање југословенског царства, у коме би се поред јужнословенских народа, нашли и Бугари, али и Дунавске конфедерације, у коју би поред јужнословенских народа и Бугара ушли и Мађари.⁸

Колико је кнез Михаило веровао у ту идеју о ослобођењу јужнословенских народа од стране власти и њиховом уједињењу у јединствену државу, показује и чињеница да је споразумом са Црном Гором, кнез Никола I Петровић Његош пристао на одрицање од престола у корист кнеза Михаила. На сличан чин обавезао се и бугарски кнез.⁹ Све кнежевине планове прекинула је изненадна смрт. Наиме, 29. маја 1868. године, кнеза Михаила убили су атентатори приликом његове шетње Кошутњаком.

Кнез Михаило је несумњиво био апсолутистички владар. Међутим, несумњив је његов допринос развоју идеје стварања јужнословенске и балканске федерације народа. Његове идеје се никако не могу назвати жељом српског народа и владара за хегемонијом и превлашћу српског народа у овом делу Европе. Уосталом, кнез Михаило је имао ауторитет не само међу балканским народима, већ и на европским дворовима. Имао је личне контакте са руским императором Николајем I, француским царем Наполеоном III. Женидбом са мађарском племкињом Јулијом Хуњади покушао је да Мађаре, или бар њихове вође, придобије за своје идеје, или да бар од њих не начини непријатеље и противнике својих идеја. Исто тако, на тај начин желео је да утиче на владајуће кругове у Пешти, а посредно у Бечу да се побољша положај Срба, али и других јужнословенских народа у Хабсбуршкој монархији. Живо је сарађивао и са присталицама своје идеје у Хабсбуршкој монархији – пре свега са бискупом Штросмајером, али и са Светозаром Милетићем и Фрањом Рачким.

Наравно, његове идеје нису наишле на одобравање, пре свега у Бечу, али ни у уједињеној Немачкој. Стварање јужнословенске државе, у Бечу и Берлину видели су као препреку за напредовање даље на Балкан и Блиски исток, а исто тако, стварање такве државне творевине за њих би значио и значајан губитак територија где јужнословенски народи живе.

⁷ Ђоровић В. „ Историја Срба“ Београд 2010 године, стр. 617

⁸ Исто, стр. 617

⁹ Исто, стр. 616

На крају треба истаћи, да је кнез Михаило први промовисао максиму „Балкан – балканским народима“,¹⁰ која је свакако била у складу са његовим циљевима и амбицијама на којима је радио целог живота. Даћу слободу да кажем, да је ова идеја можда, плод утицаја француске револуције, идеја о народној слободи и права народа, као и човека као јединке, да не буде ником потчињен, већ да буде сам свој господар и свој на своме.

1.3. Југословенска идеја Светозара Милетића. Светозар Милетић био је један од вођа Српског националног покрета за ослобођење и уједињење свих српских земаља, али и за уједињење јужнословенских земаља у једну државу. Рођен је у Мошорину, у Шајкашкој 1826, а умро у Вршцу 1901. године. Био је политички радник, мислилац, адвокат, градоначелник Новог Сада и борац за права Срба у Угарској. Поред тога, био је посланик у хрватском и угарском Сабору, где се залагао за права Срба у Угарској, а пре свих оних у Војводству Србији и Тамишком Банату. Одиграо је значајну улогу у покретању и реализацији иницијативе о премештају Матице српске из Пеште у Нови Сад. Учествовао је у чувеној Мајској скупштини Срба у Сремским Карловцима где је проглашена Српска Војводина у Угарској. Поред тога, био је и покретач листа „Застава“, у коме је један временски период био главни уредник, а „Застава“ била најутицајнији и највећи српски лист у Аустроугарској.¹¹

У свом дугогодишњем политичком раду, Светозар Милетић борио се, пре свега, за већа права Срба у Угарској, на територији данашње Војводине. Поред тога, заступао је идеју да Срби у Угарској треба што тешње да се повежу са Србима у Србији и да она треба да буде носилац националног ослобођења и уједињења. По избијању револуције 1848. године долази у Београд, где агитује код српске владе да она започне рат против Турске, а да ће тај рат бити подстицај, не само Србима већ и осталим народима у Турској и Хабсбуршкој монархији, да крену у борбу за национално ослобођење и уједињење.¹² Вођен идејама револуције у Европи 1848. године, али и идејама славизма, сматрао је да треба искористити шансу побуњених народа у Европи, који су устали против угњетавања и покренути широк покрет за национално ослобођење, пре свега српског народа, а потом и свих словенских народа на простору Балкана. Сви би се они после „прекрајања“ политичке карте Европе ујединили у свеславенску империју, којом би

¹⁰ Ђоровић В. „Историја Срба“ Београд 2010 године, стр. 615, 616

¹¹ Биографија Светозара Милетића на сајту САНУ www.sanu.ac.rs

¹² Гавриловић С. „Светозар Милетић – од еминенс ђака до националног револуционара – Зборник матице српске за историју, бр.56“ , Нови Сад 1996 године, стр. 87-106

управљао руски двор и руска династија. Своје свеславенске, односно славистичке идеје је неуморно заступао. Сматрао је да народи истог порекла треба да живе у истој држави, јер су братски народи, да њима тече иста крв, а да неке политичке, а пре свега, верске разлике, нису препрека за остваривање његових идеја. У ствари, његове идеје о свеславизму биле су идентичне идејама заступника славистичког покрета тог периода XIX века. Убрзо по слому револуције, схватио је да су његове идеје биле можда превише утопијске и идеалистичке. па се посветио „локалној политици“, односно борби за побољшање права Срба у Угарској и целокупној Хабзбуршкој монархији. На тим идејама је радио и заступао их све до своје смрти.

1.4.Идеја уједињења јужнословенских народа у Црној Гори. Идеја уједињења јужнословенских народа у Црној Гори јавља се доста касно, у ствари, много касније пошто се та идеја појавила у Србији и другим земљама потоње државе Јужних Словена. Разлог за то може се тражити у једној чињеници која идеју стварања јужнословенске државе у Црној Гори разликује од исте идеје на територији где су живели јужнословенски народи.

Наиме, у Црној Гори идеја стварања јужнословенске државе била је потиснута идејом српског националног ослобођења и уједињења. Становништво Црне Горе сматрало је себе делом српског националног корпуса и као свој примарни циљ истицало је тежње за националним ослобођењем и уједињењем са осталим Србима на Балканском полуострву. Простим језиком речено, становници Црне Горе себе су сматрали Србима и њихов циљ је био српско национално ослобођење и уједињење свих Срба. Своје тежње и схватања заснивали су на српској средњовековној традицији. Себе су сматрали потомцима средњовековне српске државе која је окупирана од моћног завојевача са Босфора, и све своје амбиције и енергију усмеравали су на ослобођење од отоманских завојевача. Своје српско порекло они нису ни у једном трену доводили у питање, што се може недвосмислено доказати гледајући културни, језички и сваки други карактер становништва Црне Горе. Довољно је погледати и прочитати песму краља Николе I Петровића Његоша „Онамо, намо“ или једно од најлепших дела наше књижевности „Горски вијенац“ и схватити етничко опредељење становништва Црне Горе.

Тежња становништва Црне Горе за улазак у јужнословенску државу појавила се тек после изгледне ситуације да ће силе Антанте поразити централне силе у Првом светском рату. Црна Гора је своју судбину везивала за Србију и њену династију и тежила остварењу уједињења са њом. У неку руку, становништво Црне Горе било је незадовољно држањем краља Николе, а посебно његовим прихватањем капитулације земље, јер су многи становници Црне Горе у том чину видели наношење срамоте слободарском духу Црне Горе, па и сам чин националне издаје.

На крају, становништво Црне Горе, претежно српске националности, на Великој народној скупштини у Подгорици 26. новембра 1918. године, донело је проглас о уједињењу са Србијом, забрани повратка краља Николе у земљу, његовом збацивању с престола и прихватању владара Србије из династије Карађорђевић, за владоца уједињене Србије и Црне Горе, односно сада само Србије.

„ Српска Велика народна скупштина у Црној Гори као вјерни тумач жеља и воља цјелокупног српског народа у њој, вјерна историјским предањима и завјетима својих предака који су се за њих вјековима херојски борили , одлучује да се краљ Никола и његова династија збаци с пријестола и да се Црна Гора са братском Србијом уједини у једну државу под династијом Карађорђевића“¹³

Овим уједињењем са Србијом, становништво Црне Горе је остварило свој вишевековни сан и тежњу националног ослобођења и уједињења, а истовремено дало свој допринос заједничкој држави Јужних Словена.

2 ИДЕЈА СТВАРАЊА ДРЖАВЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА КОД ХРВАТА

Код Хрвата се идеја југословенства, односно стварања југословенске државе, појавила у два облика: као идеја аустрославизма и као идеја југословенства, односно стварања југословенске државе као независне државе свих Јужних Словена.

Аустрославизам у најширем смислу речи је схватање према којем животни интереси упућују словенске народе у Хабзбуршкој монархији на потребе њиховог одржања.¹⁴ У ширем смислу, та идеја значи да се јужнословенски народи на територији Хабсбуршке монархије морају заједнички борити за остваривање својих права на просторима на којима живе, за пре свега, остваривање питања националних, верских, културних, образовних и верских права у оквиру Двојне монархије, као и за добијање што шире

¹³ „Стварање југословенске државе 1918 - Зборник радова и дискусија“ Београд 1983 године , стр. 58

¹⁴ Исто, стр. 28

политичке аутономије. У појединим тренуцима истицане су идеје о преуређењу Хабсбуршке монархије у тројну монархију, односно стварању трећег ентитета, поред аустријског и мађарског, а који би био заједнички ентитет свих јужнословенских народа на територији монархије. То окупљање би се требало обавити под палицом хрватског сабора и бана, који су у оквиру угарске краљевине, односно угарског дела Хабсбуршке монархије, имали неки вид самоуправе. Ова идеја је код неких хрватских политичких и интелектуалних кругова била важећа и прихватљива до пред крај Првог светског рата, односно до тренутка када је већ било извесно да ће Централне силе бити поражене и да ће тај војнички пораз означити и крај, односно распад Хабсбуршке монархије (Аустро угарске). Поред Хрвата, ову идеју заступали су и неки политички и интелектуални кругови међу Србима, муслиманима и Словенцима у Аустроугарској, али је сигурно један од најватренијих присталица ове идеје био оснивач и председник Хрватске сељачке странке (ХСС) Стјепан Радић.

Југославизам, односно идеја стварања југословенске државе, је други вид идеје југословенства код Хрвата. Ова идеја имала је за циљ ослобађање свих јужнословенских народа под страном влашћу – било хабсбуршком или турском и уједињење свих јужнословенских народа у независну и суверену државу. Ова идеја посебно је заживела после Првог балканског рата и победе балканских савезница у њему, када су јужнословенски народи у Хабсбуршкој монархији сматрали да се приближава време када ће две независне јужнословенске државе – Србија и Црна Гора морати да на себе преузму улогу покретача уједињења, односно да је неминован рат против Аустроугарске, како би се сви јужнословенски народи ослободили страног угњетавања и ропства.

2.1.Илирски покрет Људевита Гаја. Илирски покрет је покрет који се развио код свих јужнословенских народа који су живели у Хабсбуршкој монархији тридесетих и четрдесетих година XIX века, а који је имао за циљ политичко и културно јединство свих Илира, односно Јужних Словена, пре свега у монархији, а онда и шире,ма где они живели. Вођа покрета био је Људевит Гај, а поред њега истакнуто место у вођењу покрета заузимали су и Јанко Драшковић, Драгутин Јанковић, Људевит Вукотинић, Димитрије Деметер и други. Покрет је незванично трајао од 1830 до 1850. године, док је званично укинут 1843. године. Идеја покрета било је стварање јединственог књижевног језика, а самим тим и јединствене јужнословенске нације. Покрет је имао за циљ да стварајући јединствени књижевни језик, граматику и правопис, пробуди националну свест и јединство јужнословенских народа у Хабсбуршкој монархији. Покрет је добио име по идеји словеначког писца Јана Колера, који је истицао јединство свих словенских народа и

њихову сличност, а јужнословенске народе сматрао потомцима старих Илира, па самим тим и аутентичним народима и староседеоцима на Балканском полуострву. Припадници илирског покрета, међу којима су били Вук Караџић и Ђура Даничић, сматрали су да су словенски језици, ако не исти онда толико слични, да би требали имати исту граматику и правопис, а да би то представљало први корак ка очувању националног идентитета и јединствености јужнословенских народа. Покрет је добио највећи замах међу хрватским становништвом коме је претила мађаризација, јер су мађарске власти инсистирале да се уведе мађарски језик у хрватске школе као обавезан, и да на територији хрватске самоуправе мађарски језик буде званични језик.

Поред стандардизације језика, правописа и писма, Илирци су имали и политичке циљеве. Њихов минимални, политички циљ био је уједињење свих јужнословенских и словенских народа у оквиру Хабсбуршке монархије. Њихов максимални политички циљ био је уједињење свих словенских народа у јединствено Словенско царство. Овакве идеје, наравно, биле су идеје панславизма чији је ватрени присталица био Јан Колер. По Колеру, почетна фаза уједињења Илира била би стандардизација језика и правописа, након чега би уследило уједињење Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији, а круна свега би било стварање великог Словенског царства, односно реализација идеје панславизма. Позната је његова изрека „ Народ без народности, јест тело без кости“¹⁵. Покрет је као највећи свој успех истицао склапање Бечког договора о стандардизацији, односно настанку српско - хрватског књижевног језика. Споразум су у Бечу 1850. године потписали Вук Караџић, са српске стране, и Иван Мажуранић са хрватске. Овим споразумом, штокавско наречје узето је као основ заједничког српско-хрватског језика.

Покрет је захватио и гранична подручја словеначких земаља, али у малим размерама. Најзначајнији представник илирског покрета у словеначким земљама био је Станко Враз, а велики противник, познати словеначки књижевник Франце Прешерн. Илирски покрет захватио је и један део српског живља у Хабсбуршкој монархији, али су углавном Срби били противници или бар нису подржавали овај покрет. Један од противника којег ваља поменути, био је познати писац Сима Милутиновић - Сарајлија који је одбацио стандардизовани српско - хрватски језик по Бечком споразуму.¹⁶ Такође, и становништво Загорја које је говорило кајкавским дијалектом није прихватило илирски покрет и Бечки споразум.¹⁷

15 „ Даница илирска“ (1835) године

16 „ Срђ“ Дубровник 1902 године

17 Топаловић М. „Одзив родољубивог срца“, Осјек 1842 године, стр. 128-130

Илирски покрет укинут је одлуком мађарске владе у Пешти 1843. године. Све време, власти у Пешти и Бечу покушавали су да покрет прикажу антидржавним и бунтовничким, као и покретом који угрожава државно устројство и јединство Хабзбуршке монархије. После званичне забране илирског покрета, све његове тековине, као и све институције које је створио покрет, преименоване су и проглашене хрватским. Стога, неки савремени историчари, књижевници и књижевни критичари, пре свега у Хрватској, илирски покрет називају и хрватским народним препородом.¹⁸ На крају, јединим плодом покрета може се сматрати Бечки споразум о стандардизацији српско - хрватског језика, као и то, што су се подручја хрватске аутономије у Угарској, на неки начин, одупрела мађаризацији.

2.2. Идеје Јосипа Јурија Штросмајера и Фрање Рачког о стварању државе Јужних Словена. Јосип Јуриј Штросмајер и Фрањо Рачки, католички свештеници који су живели на територији данашње Хрватске, а која је у то време била у саставу Угарске краљевине, односно Хабзбуршке монархије, слове за двојицу најпознатијих и навећих бораца за стварање државе Јужних Словена у хрватском народу. Штросмајеру се приписује да је један од родоначелника идеје југословенства и човек који је прихватио идеје илирског покрета, те да се залагао за ослобођење Јужних Словена од стране окупације и њихово уједињење. Међутим, има аутора који сматрају да је то била само маска испод које се крила његова идеја о покатоличењу свог становништва данашње Хрватске и Б и Х и стварања велике Хрватске¹⁹. По једнима, Штросмајер је био ватрени присталица јужнословенске идеје који је био заговорник уједињења свих јужнословенских народа у јединствену државу, али уз очување државотворности Хрвата, односно чување њиховог државно-правног статуса и аутономије коју су имали у оквиру угарске краљевине, односно Хабзбуршке монархије. Такође се, наводно, залагао за усклађивање верских обреда у банској Хрватској где би, по неком његовом предлогу и православци прихватили римокатоличке обреде, а служба би се обављала на старословенском језику.²⁰

Неки други виде Штросмајера као једног од ђака римокатоличке цркве и Ватикана који је, пре свега, био католички свештеник, па Хрват, па на крају идејни заступник идеје југословенства. За овакав став и гледање на Штросмајера његови критичари доказе налазе у томе да је он, пре свега, био за ширење римокатолицизма на крајеве где су

18 Живковић Д. „Речник књижевних термина“ Београд 1992 године стр. 280

19 Крестић В. „Бискуп Штросмајер у светлу нових извора“ Нови Сад 2001 године

20 Новак В. „Јосип Јуриј Штросмајер – апостол југословенске мисли“ Београд 1941 године, стр.257

живели православци и муслимани на Балканском полуострву, као и да је био поборник и покатоличења истих насилним путем.

Постоје тврдње да је његова, наводно „пројугословенска идеја“ у ствари, требало да буде само прелазни корак ка унијаћењу и покатоличењу православаца и муслимана на Балкану, а пре свих оних у Хабзбуршкој монархији. Такође, постоје и документи који кажу да је о припадницима других конфесија говорио са потцењивањем и омаловажавањем.²¹ Као и сви његови савременици у Хрватској, он је стварање било какве јужнословенске државе замишљао под вођством Хрвата и на основу „хрватског државног права“, а у тој држави Јужних Словена по њему, део Хрватске би требали бити и Далмација, Босна и Херцеговина и Срем. Центар те државе био би Загреб, а та држава би била под патронатом Хабзбуршке монархије и Ватикана.²² Овако опречни подаци и писања о бискупу Штросмајеру у којима у последње време преовлађује чињеница да он није био никакав идеолог стварања државе Јужних Словена већ само још један римокатолички свештеник, који је под маском и изговором стварања некакве јужнословенске државе у оквиру Хабзбуршке монархије, покушавао да прошири утицај римокатоличке цркве међу припадницима других конфесија и народа, а да истовремено тим народима наметне, ако не владавину, а онда бар утицај Хабзбуршке династије и бечког двора. По мом, скромном мишљењу, мало је ту ишта од Штросмајеровог „југословенства“.

Један од најближих, ако не и најближи сарадник Штросмајера и његов савременик био је католички свештеник и историчар Фрањо Рачки. Историчар, теолог, палеограф, бавио се хрватском историјом и историјом хрватске државе у средњем веку, о чему је написао неколико дела. Посебно се бавио истраживањем богумила – хришћанске секте која се у средњем веку појавила на Балкану, а која је највеће упориште имала у Босни. Поједини аутори, Рачког сматрају чак и већим идеологом стварања јужнословенске државе и од самог Штросмајера, односно да је Рачки ватреније и агресивније заступао ту идеју и да је то радио више из стварног веровања у заједничку будућност јужнословенских народа, за разлику од Штросмајера који је у идеји стварања јужнословенске државе видео начин да повећа утицај римокатоличке цркве на овим просторима. Као и Штросмајер, и Рачки је своју активност првенствено усмеравао на јужнословенске народе који су живели у Двојној монархији. Његова идеја је била да се уједињење јужнословенских народа треба започети од уједињења Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији, а да се, када се стекну

21 Дучић Ј. „Југословенска идеологија“ http://www.rastko.rs/istorija/jducic-jugoslovenstvo_c.html

22 Крстић В. „Бискуп Штросмајер – Хрват, великохрват или Југословен“

услови то уједињење настави и шири на свим просторима Балканског полуострва, где је то могуће.²³ Такође, у свом научно-истраживачком и историјском истраживању покушао је да нађе историјско оправдање да Ријека припадне Хрватској.²⁴

Рачки је, несумњиво допринео развоју хрватске историјске средњовековне школе и несумњиво је један од највећих хрватских историчара. Такође, несумњиво је да је имао и неке идеје о стварању државе Јужних Словена, али се такође, може рећи да је он, као и Штросмајер, у том југословенству можда скривао неке своје друге прикривене циљеве и планове, јер је њихов првенствени циљ био стварање државе Јужних Словена на територији Хабзбуршке монархије. Није ли у том њиховом „југословенству“ била прикривена тежња да се свим јужнословенским народима у Хабзбуршкој монархији наметне, како су они истицали, „хрватско државно право“? Није ли се у њиховим „југословенским идејама“ скривала тежња да се аутономија, који су Хрвати имали у оквиру угарске краљевине и „хрватско државно право“, наметну као полазне тачке за уједињење свих Јужних Словена у оквиру монархије, али на тај начин, што би у тој уједињеној „држави“, Хрвати као најбројнији народ, имали превласт и могућност утицаја и превласти над осталима? Каснији догађаји и поступци политичких следбеника Рачког и Штросмајера, нажалост, указују да је таква могућност врло велика.

3.ИДЕЈА СТВАРАЊА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ КОД СЛОВЕНАЦА

Словенци као најмањи од три конститутивна народа прве државе Јужних Словена, доста касно су национално постали свесни да је једина шанса за њихов спас од асимилације, односно германизације и хунгаризације, управо удруживање са осталим јужнословенским народима у Хабзбуршкој монархији, и уопште на Балканском полуострву. Народ који никада у својој историји није имао своју националну државу у периоду стварања прве јужнословенске државе, јер су живели у аустријском делу Двојне монархије, под директном управом Бечког двора и његове аристократије и били изложени страховитим притисцима и настојањима царске владе у Бечу да их асимилује и германизује²⁵. Међутим, упркос тим негативним утицајима Словенци су успели, како неки аутори истичу, да се политички организују као културна и језичка индивидуалност без

23 Banac I. „The national question in Yugoslavia: origins, history, politics“, New York 1980 god. Str.90

24 Gross, M. „Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća traganja“ Zagreb 1996 godine, str. 176

25 Бартуловић Ж. Ранђеловић Н. „Основи уставне историје југословенских народа“ Ниш 2012 године . стр.165